

OLI, JA ENAM EI OLE

Undi jutud. Mälestusi Mati Undist. Koostanud Kalev Kesküla. Toimetanud Luule Epner, Kalev Kesküla, Külli Trummal. [Tartu:] Hermes, 2008. 368 lk.

Mida siin üldse arvustada? Ei saa ju teiste mälestusi kahtluse alla seada. Võib vaid välja tulla omaenda meenu-
tustega. Loobusin kaastööst kõnealusele kogumikule, sest tundsin, et ei suuda leida õigeid sõnu, ei oska lühidalt kokku võtta Mati Undi (MU) tuuma. Küllap on sama tunne kummitanud paljusid teisi, kes siin sõna saavad. Nii tunnistab

MU assistent Kadri Tudre (lk 257): „Undist kui inimesest on keeruline kirjutada, sest tal justkui puudus selgepiiriline karakter või olemus,” ja Ingo Normet pöördumises MU poole (lk 348): „Tegelikult – mida enam oled enesest kirjutanud, seda kaugemaks ja mõistatuslikumaks kõik jääb.” Terane analüütik Jaak Rähesoogi on sunnitud möönma (lk 131): „Ma tundsin Mati Unti üle neljakümne aasta, siiski olen meenu-
tuspildi maalimisega hädas.” Ometi on õnnestunud hulga peale kokku seada üsnagi veenev kompendium ja nüüd söandan minagi lisada sellesse killu.

Raamat sisaldab eriilmelisi kirjutisi. On ülevaatlikke artikleid (Kalev Kesküla, Luule Epner), loomingu (Jaak Rähesoo) ja inimsuhete analüüsi (Jaan Kaplinski, Kersti Kreismann, Maimu Berg), meeolukaid pildikesi (Viivi Luik, Doris Kareva), anekdootlikke lugusid kuulsast kirjanikust (Raivo J. Raave). Kõiki ei jõua nimetada, kõiki ei oskagi lahterdada. Kõige lakoonilisem on Mardi Valgemäe kujundlik nupp „Mati kui ratsu”, kõige sõnaohtram ja enesekesksem Teet Kallase olukirjeldus. Kuid üks olegi mälestuste mall „Mina ja...”. Sõna on saanud inimesed, kes eri aegadel MU lähikonda on kuulunud, ja mõned kaugemalt kiibitsejadki. Kahju, et projektist on kõrvale jäänud välisvaatlejad Eva Lille, MU impressaario ning hooldaja Soomes, ja Jan Blomstedt, üks MU teejuhte postmodernismi juurde.

Üldiselt meenutatakse MU-d helluse ja tänutundega. Ansamblist langeb välja ainult Jaan Isotamm *alias* Johnny B, kes on jäänud lõpuni printsiipiaalseks ja jõuab siingi oma *ceterum censeo*’ni, süüdistades MU-d poliitpornos ja võimudega kokkumängus: „Siis, olles sunnitud elama seanöoliste parteijurakate võimu all, päevast päeva lugema igas avalikus kohas nende totraid loosungeid, pidama alati ja kõikjal pool suud kinni, tundus selline kaasavaletamine paratamatuna, aga siiski ei teinud iga kirjanik seda või ei teinud nii silmatorkavalt” (lk 110). Johnny B karm hinnang leiab seletuse, kui vaadata seda tema üldise maksimalismi taustal: tema silmis ei leia armu ka teater kui selline, räakimata praegusest Eesti Vabariigist.

Omaette bloki moodustavad näitlejate pajatused MU käe all valminud lavastustest. Siin on palju korduvat. Kõik küsitletud kiidavad MU inspireerivat lähenemist, loovust vallandavaid ja silmaringi avardavaid proove. Nende ütlustest selgub, et MU polnud mingi kindlakäeline näitejuht, kes kõigile

rollijoonised ette kirjutab, vaid visandas ainult etenduse üldised raamid ja provotseeris näitlejaid otsima lahendusi. (Üllar Saaremäe: „Tema meetod oligi see, et tal meetodit ei olnud,” lk 268.) Küllap saidki näitlejad MU teatrist kõige suurema elamuse. Kuid mängu tõmmatuna pole nad lõpptulemuse – eriti hilisemate lavastuste – asjus muidugi eriti usaldusväärsed tunnistajad. Saalist vaadates tundus vahel, et MU püüab haarata haaramatut, viidata korruga igas suunas. MU lavastustes avanes kümneid linke teistesse maailmadesse, nii et mõnigi etendus kippus laiali lagunema.

Näib, et MU-legi oli protsess tähtsam kui tulemus. Teater oli tema jaoks üks elu vorme. On ju teater üks vähe-seid kunste, kus looja ei pea üksinduse tõmbuma, end elust ja ühiskonnast välja lõikama. Kuigi MU on korduvalt rõhutanud elu ja kunsti põhimõttelist erinevust, ei anna ta enda käitumine selliseks rangeks eristuseks alust, sest nii teatris kui ka väljaspool teatrit armastas ta mängida elu ja kunsti õhedal piiril. Kutsume tunnistajad: „Talle meeldis provotseerida olukordi, et inimesed oleksid teineteise suhtes teravadatud tähelepanuga” (Elina Reinold, lk 229); „Mati oli tõeline dramatiseerija, igal ajal” (Ene-Liis Semper, lk 233); „Draamad eraelus kanaliseeris ta hiljem suuresti lavastamisse” (Kersti Kreismann, lk 156).

Isegi ilma MU hargnevusi ja ambivalentsust soosiva režiita on iga etendus oma kordumatuses, oma uute nüansside ja edasiarendustega niikuinii avatud tekst. Küllap lasi MU end sellest avatusest võluda ja püüdis rakendada asjaomast printsiipi ka oma hilisemates kirjatöödes. Ja mõne arust edukalt. Ingo Normet leiab, et parim MU romaan on viimane, kriitikas leigelt vastu võetud „Brecht ilmub öösel”: „See on raamat, mis muutub, teiseneb igal leheküljel, mis muudab suhet, värvi,

kus üks üllatus järgneb teisele. „Brecht ilmub öösel” on minu jaoks kõige enam Mati Undi moodi” (lk 348). Mulle meenutab kõnealune romaan oma kuivalt konseptiivse stiiliga pigem režii- raamatut, mille remargid tuleks alles lahti mängida. Uskudes teatrikogemuse vahetut mõju MU-le kui kirjanikule, ei välista ma teistpidi seoseid: lavastajaks hakates oli MU juba algaja dekonstruktivist, kes ei suutnud vastu seista kiusatusele pidevalt tähendusi tühistada.

Peale Johnny B filipika on kogumikus teinegi kirjutis, mis tundetoonilt ülejäänutest erineb. See on Ene Söödi kodulooline käsitlus MU lapsepõlvest. Teades, kuidas MU oma lapsepõlvkodusse suhtus, mõjub selle tädilik toon kergelt kohatuna. Liina Pihlak: „Mati võõrdumus oma vanematest oli silmatorkav” (lk 122); Andrus Vaarik: „Ta ju jälestas maaelu” (lk 194); Hannes Kaljujärvi: „Ta rääkis, kuidas tema kui poeg ikka pidi käima oma vana ema juures Voorel ja kuidas ta ei tahtnud seda, kuidas see oli talle vastumeelt” (lk 245). Mis sellest järeldub? Kui üldse tasub rajada MU-le majamuseum, siis igatahes mitte Voorele.¹ Parem juba ristida MU nimega mõni tühirand.

Siit kerkib üldisem küsimus eluloolise tausta tähtsusest kirjaniku loomingu mõistmisel. Kahtlemata etendavad kirjandusvälised, n-ö eluloolised andmed teose interpreteerimisel sageli olulist osa. Kuidas on lood MU-ga?

Kuigi Jaak Rähesoo (lk 133) seab kahtluse alla MU eluseikade ja teoste motiivistiku kokkulangemise, võib leida noore MU juttudest rohkesti tõsielulisi pidepunkte ja kerge vaevaga leiab neid ka tema hilisemast loomingu. Näiteks romaanis „Öös on asju” külastab minategelane Lennart Merd Sirmiku

¹ Ajutine MU muuseum tegutses Tartu pärmivabrikus festivali *Unt!* raames 5.–11. septembrini 2008. Vt Teater. Muusika. Kino 2007, nr 1.

(p.o Pilvik) tänaval. Ainult et selle teadmisega tuleb ettevaatlikult ümber käia. Igal juhul pole tegu üksüheste vastavustega. Et jahutada nende indu, kes kipuvad kunsti eluks taandama, meenutagem Evald Hermaküla, ühe „Via regia” prototüübi hinnangut teose algvariandile: „Sa lausa valetad, et jõuda sirge ja lihtsa ja iga rea tagant pealetükkiva banaalsuseni: elas väike armas Mati Unt, kes andis oma teatri-tegijast kaaslastele-sõpradele kõik (ka jaamapuhvetist ostetud munad).”²

Kellele on mõeldud see raamat ja mis on tema eesmärk? Ideaalis peaks loomingu ise enda eest kõnelema. Kõik, mida kirjanik tahtis öelda, on tema raamatutes kirjas. Nii lihtne see siiski pole. Igatahes avardab autori tundmine teoste retseptiooni, pakub lugejale täiendavaid konnotatsioone. Küllap on kõnealune kogumik kasulik lisalektüür tulevastele põlvedele, sest aitab tuua klassikut lähemale, luua MU-st täisvereline kõigi inimlike nõrkustega kuju. Kollektiivses teadvuses astub autor pärast surma oma tegelastega samasse ritta.

Mis puudutab MU-d kui lavastajat, siis on tema (nagu ka näitlejate) töö niikuinii vitsaga vee peale kirjutatud ja siin on isegi perfektsest videosalvestusest vähe abi. Loomulikult on sõpradel ja kolleegidel armas lugeda neid meenutusi, sest MU on tükike nende elust.

Arvustades Vaino Vahingu „Päeva- raamatuid”, leiab Valle-Sten Maiste: „Kvalitatiivselt ei lisanud nad Vahingu mõistmiseks midagi uut.”³ Ka MU toimik on juba üsna paks. Lisaks vaadeldavale kogumikule kuuluvad sellesse tekstikorpusesse Vahingu „Noor Unt”⁴ ja peatükid Kersti Kreismanni me-

² Thespis. Meie teatriuueendused 1972/73. Tartu: Ilmamaa, 1977, lk 385.

³ V.-S. M a i s t e, Vaino Vahing ja uusaegne märatsev armastus. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 3, lk 171.

⁴ V. V a h i n g, Noor Unt. Päevik ja kirjad. – Loomingu Raamatukogu 2004, nr 1. Tallinn: Perioodika.

muaaridest⁵, muidugi ka MU enda intervjuud ja vastused ringküsitlustele⁶. Ja edaspidi paisub see – kas või Mihkel Muti mälestuste IV ja V köite arvel – veelgi. Aineastiku kuhjudes väheneb paratamatult selle kaal.

Oma tekstidega on MU ennast kindlalt põlistanud ja tema positsiooni ei kindlusta ega kõiguta uued paljastused. Vahest oleks kultuuriloo seisukohalt olulisem päästa ühisaktsiooniga unustusest mõni hall eminent, näiteks Lembe Hiedel, üks 1960.–1970. aastate kirjanduselu võtmekujusid. Tegelikult polegi oluline, kas teha seda objektiivsusele pretendeeriva monograafiaga või *faction*’i žanri kuuluva teosega. Sissejuhatuses romaanile „Brecht ilmub öösel” nendib MU: „Tuntud inimesed teatavasti ei oma enam õigust autentsele eluloole” (lk 7).

Järeltulevate põlvede jaoks on kirjniku eraelu ja tema looming ühtviisi sekundaarne tooraine. Mõned MU teosed („Tühirand”, „Sügisball”) ongi juba läinud ümbertöötlemisele. Sellist

⁵ M. Kilumets, K. Kreismann, Paljajalu kõrrepõllul. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus, 2008.

⁶ Vt M. Unt, Ma ei olnud imelaps. Tallinn: Eesti Raamat, 1990; M. Unt, Theatrum mundi. Tartu: Ilmamaa, 2004. Eluloolisi pudemeid on isegi kollases ajakirjanduses. Nii saame näiteks Kroonikast (10. VIII 2001) teada, kuidas MU kaheaastaselt suure seinakella alla kakas.

menetlust on MU toetanud nii eeskujuga (pöörates ümber oma „Kollase kassi”) kui ka otsesõnu: „Mati ise ütles: tehke minu näidenditega, mida tahate, pöörake, mina olen küll rahul! Peaasi, et kasutataks!” (lk 209). Juba on MU jõudnud tegelassenagi Urmas Vadi naljamängu.⁷

Lahates teiste tekste, sigineb arvustaja juttu tahes-tahtmata kaledaid noote. Et muljet parandada, tõttan kinnitama, et minagi olen MU tänuvõlglane. 1960. aastate keskpaiku viis ta minu, koolipoisi, intrisse noorte maailmaparandajate Marju Lauristini, Jaak Alliku, Jaak Kangilaski seltskonda. Ülikooli ajal tõlgendasin ma pooled päevad paažina MU sabas Vanemuise lavatagustes ja näitlejate ühiselamus. Tihe läbikäimine jätkus ka MU Noorsooteatri perioodil, loidudes sedamööda, kuidas ma väsisin teda imetlemast. Viimasel ajal piirdus MU suhtlusring peamiselt oma näitegrupiga, kuid 2005. aasta suvel, paar kuud enne surma, kutsus ta mind Kadriorgu, et südant kergenda. Ta oli armunud ja vaagis murelikult, kuidas oleks targem oma elu korraldada. Tal polnud mõtteski lahkuda.

JOEL SANG

⁷ Mängi, inimene! – U. Vadi, Kohtumine tundmatuga. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, 2008.